



Проф. В.М. Гамалія, проф. С.П. Руда

Державний університет інфраструктури
та технологій, м. Київ

Кафедра філософії та історії науки і техніки

Харківський період діяльності В.К. Високовича

У другій половині XIX століття значно розширилося коло досліджень, присвячених боротьбі з інфекційними хворобами. Значну роль у цьому напрямку відігравали медичні товариства. Серед них було і Харківське медичне товариство. Поміж вчених, які приймали в ньому активну участь, чільне місце займає Володимир Костянтинович Високович (1854–1912). Як зазначив М.Ф. Мельников-Разведенков, «зірка бактеріології, яскраво спалахнувши, швидко розсіяла темряву, в яку було занурене вчення про інфекційні хвороби. Коли на науковому небосхилі зійшло сонце нової науки, її промені досягли і харківських учених рівнин... Бактеріологія захопила молодого на той час В. К. Високовича, поклавши на його патологоанатомічну діяльність незгладимий відбиток» [10, с. 16].

Літературний огляд. Вивченню питання діяльності вчених-медиків у галузі протистояння інфекційним хворобам протягом останніх років було присвячено низку робіт. Серед них можна відзначити наукові статті, пов'язані з історією боротьби з епідеміями [1–3; 12]. Зокрема, варто відмітити праці, де описується роль у цьому Харківського [11; 13; 22] та інших медичних товариств [20; 21]. На особливу увагу заслуговують роботи, що стосуються діяльності В.К. Високовича, як вченого, що зробив суттєвий внесок у медичну науку [4–7; 10; 14–16]. У пропонуваній статті особливу увагу зосереджено на його педагогічній та популяризаційній діяльності. Отже, метою даної статті є висвітлення участі В. К. Високовича у Харківському медичному товаристві та узагальнення подій, що стосуються Харківського періоду роботи вченого.

Методи дослідження та джерельна база. При проведенні дослідження використовувались як спеціальні методи (історико-біографічний, історико-хронологічний, ретроспективний), так і методи джерелознавчого аналізу.

В методологічному плані також використовувався синтез підходів, що є необхідними з огляду на багатогранність об'єкта аналізу. Застосування фундаментальних принципів історизму, об'єктивності

та всебічності мало важливе значення для повного розкриття обраної наукової проблеми та відтворення реальної картини подій зазначеного періоду.

Використання проблемно-хронологічного методу дало змогу встановити причинно-наслідкові зв'язки при вивченні соціально-економічних явищ, пов'язаних зі сферою медичної науки. Засобами компаративістики досліджувалися питання взаємодії суміжних дисциплін.

Результати та їх обговорення. Народився Володимир Костянтинович 28 січня 1854 року у невеличкому містечку Гайсин Подільської губернії (нині Вінницька область), в родині ветеринара військового відомства, вихідця з польської шляхти. Закінчивши з золотою медаллю Першу харківську гімназію, Володимир вступив до медичного факультету Харківського університету. На третьому році університетського навчання його зацікавили лекції талановитого тридцятирічного професора кафедри патологічної анатомії В.П. Крилова, під керівництвом якого, ще будучи студентом, він виконав і опублікував дві перші наукові статті.

У 1876 році через війну з Туреччиною студент Високович, як і інші студенти-медики останнього року навчання, мав достроково скласти державний іспит і почати службу в діючій армії. Впродовж 1877–1879 років він служив військовим лікарем на Кавказі, після чого повернувся до Харкова в чині молодшого лікаря Дорогобузького полку і був прикомандирований до клінік Харківського університету. Відразу після повернення він склав іспити на доктора медицини і залишив військову службу. У 1880 році за поданням В. П. Крилова медичний факультет університету обрав В. К. Високовича стипендіатом для підготовки до звання професора. Водночас він був призначений помічником прозектора медичного факультету і прозектором Харківського військового госпіталю.

В патологоанатомічному кабінеті Харківського університету В.К. Високович підготував дисертацію «Про захворювання кровоносних судин при сифілісі», яку захистив у травні 1882 року [4]. Ним

була представлена повна гістологічна картина змін, що відбуваються в органах і тканинах при сифілісі, для чого він обрав новий метод дослідження: мікротомні зрізи з фіксованих тканин. Ця дисертація викликає певний інтерес і в наш час, оскільки містить цінні матеріали для патологічної гістології сифілітичного ендартеріїту та для гістогенезу грануляційної тканини. Після захисту В.К. Високовича було призначено позаштатним асистентом, а в 1883 році — приват-доцентом кафедри патологічної анатомії Харківського університету. У вересні 1884 року він отримав дворічне закордонне відрядження, під час якого стажувався з бактеріології у Карла Флюгге (Геттінген, Гігієнічний інститут); з патологічної анатомії — у Джона Орта (Берлін, Патологоанатомічний інститут); з фізіології — у Карла Людвіга (Лейпціг, Фізіологічний інститут).

В 1886 році, повернувшись до Харкова, В.К. Високович читав студентам 3-го року навчання курс загальної патології та терапії. З його ініціативи на медичному факультеті Харківського університету розпочалось викладання бактеріології, майже одночасно з її появою у програмах Петербурзької військово-медичної академії та московського університету. На початку 1887 року він отримав також посаду штатного прозектора при кафедрі патологічної анатомії. У «медичному корпусі» університету на Сумській вулиці, у маленькій кімнаті патологоанатомічного кабінету, входили до якої потрібно було через «чорні» сходи, він заснував бактеріологічну лабораторію для продовження бактеріологічних досліджень. Сюди ж, у невеличке приміщення, приходили студенти, які бажали спеціалізуватися з загальної патології та бактеріології [15].

Незважаючи на постійну зайнятість педагогічною та науковою роботою, В.К. Високович знаходив час для діяльності на ниві громадської медицини. Відбуваючи службу військового лікаря на Кавказі, він став членом Кавказького медичного товариства, на засіданнях якого двічі виступав з доповідями, які потім були надруковані у «Протоколах» цього товариства за 1877–1878 рр. Розпочавши наукову і педагогічну діяльність в Харкові, Високович майже відразу почав брати участь в роботі Товариства наукової медицини і гігієни. Це товариство виникло як медична секція Товариства дослідних наук, заснованого у 1872 році при Харківському університеті за активного сприяння Харківського товариства дослідників природи. З 1883 року почали виходити «Праці медичної секції Товариства дослідних наук, в яких відразу почали з'являтися статті В.К. Високовича, присвячені результатам його досліджень в галузі медичної мікробіології та біохімії. Всього впродовж 1883–1884 рр. у названому виданні вийшло 7 його праць [14].

Чимало часу та зусиль потребувала робота В.К. Високовича у Харківському медичному товаристві. Завдяки його участі серед напрямів, увагу яким приділяли члени Товариства, відчутний імпульс отримав протиепідемічний. Впродовж семи років (1889–1895) він щороку по кілька разів виступав на засіданнях з доповідями, повідомленнями, науковими звітами.

У 1890 р. В.К. Високович поставив на обговорення питання про причини розвитку в Харкові епідемічного черевного тифу, представив результати щодо локалізації отрути сказу в організмі тварин. У 1891 р. він ознайомив присутніх з патологічною анатомією та бактеріологією сапу, обравши об'єктом для дослідження труп М.А. Протопопова, який заразився цією хворобою, вивчаючи її в лабораторії Пастера, і помер у Харкові в 1891 р. [5]. У 1893 р. він оголосив узагальнення своїх спостережень під час холерної епідемії в Харкові у 1892 р. [6]. Останнім виступом В.К. Високовича у Харківському медичному товаристві стала його доповідь, присвячена результатам застосування протидифтерійної сироватки (1895). Його виступи і доповіді друкувалися, окрім вітчизняних і зарубіжних видань, у «Працях Харківського медичного товариства». Товариство видавало також окремі видання, зокрема замовлену ним брошуру В.К. Високовича про боротьбу з холерою, яка згодом отримала назву «холерного катехізісу Високовича» [7].

Діяльність Харківського наукового товариства складалася не лише з лабораторних досліджень та наукових доповідей. В разі виникнення у місті епідемічної загрози В.К. Високович, як і інші члени Товариства, вивчав можливі джерела інфекції для попередження її поширення. Так, під час епідемії черевного тифу у 1889 р. він провів дослідження води харківського водогону з метою виявлення в ній черевнотифозних паличок і доповів Товариству про отримані результати.

У 1887 р. з ініціативи Харківського медичного товариства було відкрито бактеріологічну станцію «для теоретичного вивчення та практичного застосування Пастерівського методу лікування сказу, а також для вивчення згодом інших інфекційних захворювань, як у людини, так і у тварин» [17]. Впродовж двох перших років існування через нестачу коштів станція обмежувала свою діяльність проведенням пастерівських щеплень та дослідженнями, які мали з ними безпосередній зв'язок. 22 квітня 1889 р. голова Товариства В.Ф. Грубе виступив з доповіддю про необхідність реорганізації станції. Вказавши на дедалі більше зростання важливості бактеріології, він заважив, що «було б вигідно для справи запросити кого-небудь з університетських викладачів, добре знайомих з бактеріологією. У такого бактеріолога могли б переймати знання з бактеріології ті члени Товариства, які відчують в цьому потребу, і він зміг би відкрити курс бактеріології, якого немає зараз в університеті».

Саме такою людиною виявився В.К. Високович, якого 3 червня 1889 р. запросили до керування станцією, що з часом набула статус Бактеріологічного інституту. Ставши завідувачем станції, В.К. Високович поклав початок багатьом напрямам її діяльності, які незабаром стали основою для створення самостійних відділів. З його ініціативи були організовані бактеріологічні дослідження різних об'єктів, які присилали практикуючі лікарі для встановлення діагностики. Чисельність таких досліджень щороку збільшувалась, досягаючи апогею під час епідемій.

Впродовж чотирьох років (1890, 1891, 1892 та 1894) з січня по березень В.К. Високович читав курси з бактеріології для лікарів за складеною ним програмою. Серед 40 лікарів, що записалися на перший безкоштовний курс у 1890 р., було два земських та декілька ветеринарних. У 1893 р. через появу азіатської холери замість великих курсів для 40 осіб було влаштовано 5 семиденних курсів для небагатьох слухачів, на яких вони освоювали лабораторні методи розпізнавання холери. Курси були доступні і для студентів, проте місця для цього було замало. У звіті за 1893 р. Високович писав: «Оскільки станція для роботи має у своєму розпорядженні лише одну кімнату з двома вікнами, то, звісно, недолік приміщення часто давався взнаки. З кожним роком зростаюча кількість бажаючих вивчати бактеріологію примушує мене звернути увагу медичного товариства на нагальну необхідність розширити приміщення станції». Сам Високович, маючи квартиру при станції, практично весь час проводив якщо не в університетській аудиторії, то у своїй невеличкій лабораторії.

Важливе місце в діяльності бактеріологічної станції займало виробництво бактеріологічних препаратів. Коли у 1894 р. стало відомо про відкриття Е. Берінгом та Е. Ру протидифтерійної сироватки, Високович запропонував Товариству налагодити її виготовлення. Незважаючи на відсутність коштів та тісноту приміщень його пропозиція була прийнята. Високович розпочав експерименти з імунізації дрібних та великих тварин до дифтерійного токсину. На початку 1895 року Товариство відрядило його на 2 місяці за кордон для ознайомлення з методами виготовлення протидифтерійної сироватки, і під кінець цього ж року вона вже випускалася для масової потреби.

На жаль, це був останній рік роботи В. К. Високовича у Харківському медичному товаристві. Медичний факультет Харківського університету двічі безуспішно подавав клопотання про затвердження Високовича професором кафедри загальної патології. Нарешті після виходу у відставку

Г.М. Мінха у Київському університеті звільнилася кафедра патологічної анатомії, і на його посаду було призначено В.К. Високовича [9].

Слід зазначити, що корисні починання Високовича у Харківському медичному товаристві продовжувались та розвивались і після його від'їзду. Бактеріологічні курси успішно проводили його учні В.І. Недригайлов, С.В. Коршун та Г.Я. Острянин. Бактеріологічний інститут розширив виробництво бактеріологічних препаратів, якими забезпечував Південь Росії, Кавказ і Середню Азію, і приносив відчутний прибуток Товариству. Його успіхи відмітила газета «Південний край»: «Харківський бактеріологічний інститут, який складає гордість нашого Медичного товариства, є першим у Росії і займає одне з перших місць у Європі» [18]. Таку високу оцінку підтвердив М.Ф. Гамалія, порівнявши діяльність п'яти найбільших подібних інститутів: Харківського, Московського, Київського, Петербурзького та Одеського. На його думку, першим серед них слід вважати Харківський, відділення якого з виготовлення лікувальних сироваток у 1908-1909 рр. випустило їх більше, аніж усі інші інститути Російської імперії [8].

Висновки. Варто зазначити, що подальша діяльність професора Високовича на ниві громадської медицини продовжувалась і в Києві [16]. Він був віце-головою і почесним членом Київського товариства лікарів; головою Київського фізико-медичного товариства і Товариства боротьби зі злочинними утвореннями; членом-засновником Товариства по боротьбі з сухотами та буторчаткою, Київського сифілідологічного та дерматологічного товариства; засновником і головою Товариства швидкої медичної допомоги та Товариства поширення у Києві середньої і комерційної освіти. Але Харківський період можна справедливо вважати найбільш плідним з точки зору наукових напрацювань. Саме під час перебування в Харкові В.К. Високович виявив себе не лише як талановитий вчений, але і як здібний організатор, викладач та популяризатор медичної науки.

Список використаної літератури

1. Gamaliia V.M., Ruda S.P., Zabuga A.G. Pandemic experience: statistics and forecast. *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*. Dnipro, 2023. Vol. 32(2). P. 54–59. <https://vestnikdnu.dp.ua/index.php/ifnit/article/view/166/176>
2. Gamaliia V.M., Ruda S.P., Zabuga G.V. Contribution of Ukrainian Scientists into the Fight against Plague. *Microbiological Journal*. 2021. T. 83. № 2. С. 93–99. URL: <https://doi.org/10.15407/microbiolj83.02.093>
3. Hamaliia V.M., Ruda S.P., Zabuha H.V. To the 125th Anniversary of the SI "Institute of Epidemiology and Infectious Diseases Named after L.V. Hromashevskiy" of NAMS of Ukraine. *Microbiological Journal*. 2022. Vol. 84(2). P. 76–81. URL: https://microbiolj.org.ua/images/files/magazine/2022/2/2022_84_2_09_HAMALIIA.pdf
4. Високович В.К. О заболевании кровеносных сосудов при сифилисе. Дисс. д-ра медицины. Харьков. — 1882. — 81 с.
5. Високович В.К. Случай сапа у человека. *Врач*. 1892. — № 13. — С. 311–313; № 14. — С. 340–343.
6. Високович В.К. Бактериологические наблюдения во время холеры в Харькове в эпидемию 1892 г. *Врач*. — 1893. — Т. 11. — № 12. — С. 325; № 15. — С. 424–425; № 16. — С. 458–461; № 17. — С. 482–485.
7. Високович В.К. В ожидании холеры. Популярная брошюра. — Харьков. — 1892. — 22 с.
8. Гамалія Н.Ф. Бактериологические институты в России. *Гигиена и санитария*. — 1910. — № 11. — С. 781–791.
9. Госархив г. Киева. — Ф. 16. — Оп. 334. — Д. 91. Совет Университета Св. Владимира. О назначении прозектора Харьковского университета Високовича ординарным профессором университета.
10. Мельников-Разведёнков Н.Ф. Профессор В.К. Високович как патологоанатом // сб.: Памяти профессора Владимира Константиновича Високовича. — Харьков, 1913. — С. 15–36.
11. Милославський Д.К. Харківське медичне товариство: горюючи сторінки історії (до 160-річчя утворення товари-

- ства). Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. — 2021. — № 2(Б). — С. 11–18. doi: 15407/internalmed2021.02b.011
12. Опарин А.А. Средневековые пандемии чумы. Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. — 2021. — № 2(Б). — С. 56–66. doi: 10.15407/internalmed2021.02b.056
 13. Петрова З.П. Инициатор создания Харьковского медицинского общества профессор В.Ф. Грубе. Східноєвропейський журнал внутрішньої та сімейної медицини. — 2021. — № 2(Б). — С. 67–71. doi: 10.15407/internalmed2021.02b.067
 14. Руда С.П. Участь професора В.К. Високовича в роботі наукових товариств. Матеріали конференції «Медицина і українська культура» (Київ, 23–24 грудня 1993 р.). — К., 1993. — С. 57–60.
 15. Рудая С.П. Владимир Константинович Высокович (1854–1912). М.: Наука, 2004. — 175 с.
 16. Рудая С.П. Владимир Высокович — выдающийся учёный и общественный деятель. Філософсько-світоглядні та культурологічні контексти неперервної освіти. Матеріали Міжн. наук.-практ. конференції 12–13 квітня 2019 р. Дніпро, 2019. — С. 194–198.
 17. Южный край. — 27 августа 1886 г.
 18. Южный край. — 11 октября 1911 г. — № 10423.
 19. Руда С.П., Гамалія В.М. Внесок Харківського медичного товариства у розбудову вищої жіночої освіти. Тези доп. VIII з'їзду Всеукраїнського лікарського товариства. Київ, 2005. С. 470–471.
 20. Руда С.П., Гамалія В.М. Київське сифілідологічне та дерматологічне товариство. Тези доп. XI конгресу світової федерації українських лікарських товариств (28–30 серпня). Полтава, 2006. С. 118.
 21. Руда С.П., Гамалія В.М. Медичне товариство міста Черкас та Черкаського повіту. Матеріали XIV конгресу світової федерації українських лікарських товариств 04–06 жовтня 2012 р., місто Донецьк. Донецьк Київ Чикаго, 2012. С. 449.
 22. Руда С.П., Гамалія В.М. Харківське товариство боротьби з туберкульозом. Матеріали XII з'їзду Всеукраїнського Лікарського Товариства 5–7 вересня 2013 року, місто Київ / Українські медичні вісті (січень – грудень 2013), Т. 10, Число 1–4 (76–79) К., 2013. С. 366.

Харківський період діяльності В.К. Високовича

Проф. В.М. Гамалія, проф. С.П. Руда

Державний університет інфраструктури та технологій, м. Київ

Кафедра філософії та історії науки і техніки

Статтю присвячено життю та діяльності В.К. Високовича у Харкові. Аналізується роль вченого в розвитку бактеріології як науки, в організації лабораторії відповідного профілю та налагодженні функціонування бактеріологічної станції. Особливу увагу приділено викладацькій роботі В.К. Високовича та його внеску у популяризацію досягнень бактеріології. Підкреслюється важливість участі науковця у Харківському медичному товаристві.

Ключові слова: бактеріологія, патологічна анатомія, наукове медичне товариство, протидифтерійна сироватка, бактеріологічна станція.

Kharkiv period of V.K. Vysokovych's activity

Prof. V.M. Gamaliia, Prof S.P. Ruda

State University of infrastructure and technologies, Kyiv

Department of Philosophy and History of Science and Technology

The article is devoted to the life and work of V. K. Vysokovych in Kharkiv. The role of the scientist in the developing bacteriology as a science, in the organization of corresponding laboratory and the establishment of the functioning bacteriological station is analyzed. Particular attention is paid to the educational work of V. K. Vysokovych and his contribution to the popularization of the achievements related to bacteriology. The importance of the scientist's participation in the Kharkiv Medical Society is emphasized.

Key words: bacteriology, pathological anatomy, scientific medical society, diphtheria serum, bacteriological station.

Контактна інформація: Гамалія Віра Миколаївна —
доктор історичних наук, професор,
Державний університет інфраструктури та технологій,
завідувач кафедри філософії та історії науки і техніки,
вул. Кирилівська 9, Київ, 02000, Україна
097-430-29-50, vgamaliia@gmail.com
Стаття до редакції надійшла 10.05.2024 р.